

פרשת בלעם ופרשת הבחירה

המשנה בפרקי אבות אומרת:

עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות. ואלו הן: פי הארץ, פי הבאר, ופי האתון, והקשת, והמן, והמטה, והשמיר, והכתב, והמכתב והלוחות... (אבות ה', ו)

ומפרש הברטנורא:

"פי האתון" – בין השמשות נגזר עליה שתדבר עם בלעם.

על כך יש לשאול מהי המשמעות של בריאה ברגע האחרון, שנייה לפני סיום מעשה בראשית?

הרמב"ם בפירושו המשניות על אתר מפרש:

ושמא תאמר: ואם המופתים כולם הושמו בטבעי אותם הדברים מששת ימי בראשית – למה יוחדו אלה העשרה? דע, שהם לא יוחדו לומר שאין שם מופת שהושם בטבע הדברים מששת ימי בראשית זולת אלה, אלא אמר שאלה בלבד היתה עשייתם בין השמשות, ושאר המופתים אמנם הושמו בטבע הדבר אשר נעשו בו בראשית העשותו. למשל אמר, כי ביום השני, בעת היחלקות המים, הושם בטיבעם שייבקע ים סוף למשה, והירדן ליהושע, וכן לאליהו ואלישע. וביום הרביעי, כשנבראה השמש, הושם בה שתעמוד בזמן פלוני במאמר יהושע לה. וכן שאר המופתים, חוץ מאלה העשרה. והם הושמו בטבע אותם הדברים בין השמשות.¹

הרמב"ם מסביר מה ההבדל בין דברים שנבראו בין השמשות ובין דברים אחרים, אך הוא לא מסביר מה המיוחד דוקא בעשרה דברים אלו, שדווקא הם נבראו בבין השמשות.

1. להרחבה בסוגיית הנס בשיטות הראשונים ראה במאמרו של אלכסנדר קליין "בעיית הנס בהגות היהודית", בשדה חמ"ד תשס"א 3-1, עמ' 7-25 (נמצא גם באתר דעת, http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/sde_chem/klien-1.htm).

המאירי מסביר שכל עשרת הדברים הם אירועים שבהם קיום האומה ותכלית הצלחתה, מצד האמונה ומצד הטבע. לדוגמה: פי הארץ – האמונה בעונש הרשעים; פי הבאר – האמונה בגמול הטובים; ופי האתון – האמונה בהשגחת הבורא, שאילולא השגחתו היו בני ישראל אובדים. לדבריו, פי האתון מציין את השגחתו של הקב"ה בכל הסיפור, ואין לו משמעות עצמאית. אף חז"ל הבחינו בכך שבפרשת בלק יש יסודות חשובים באמונת ישראל. יש אף הסוברים² שפרשת בלק צריכה הייתה להיאמר בכל יום עם קריאת שמע, כיוון שיש בה את סגולתם של ישראל, יציאת מצרים, מלכות ישראל ועוד.

בכדי לנסות ולהבין להבין מה הקשר בין פי האתון לבין זמן בריאה של בין השמשות בערב שבת נתמקד דווקא בתחילת הסיפור.

בסיפור עצמו יש מאפיינים הדומים למעשה העקדה – שני נערים מלווים, חמור, השכמה בבוקר, מלאך ה' ועוד. אך הבדל גדול יש ביניהם. אצל אברהם אבינו תהליך העקדה נעצר על פי דיבורו של מלאך ה', ואילו אצל בלק התהליך נמשך גם אחרי דבריהם של האתון והמלאך. לכאורה לא הייתה שום השפעה לפתיחת פי האתון על בלעם, ואם כן מדוע היא נצרכה?

מערכת היחסים של בלעם עם הקב"ה נראית מוזרה. בהתחלה עונה בלעם לשליחים שהוא צריך להיוועץ עם הקב"ה (במדבר כ"ב, ח), והוא מקבל תשובה חד משמעית: "לא תלך עמהם לא תאר את העם כי ברוך הוא" (שם יב). לכאורה בנקודה זו הכול היה אמור להסתיים. אך בלעם ממשיך ואומר לשליחי בלק: א-לוהים לא רוצה, אבל אני רוצה (רש"י שם יג). הוא אמנם משלחם, אבל במשלחת הבאה הוא חוזר ומתייעץ עם ה', ובפעם הזאת ה' עונה "קום לך אתם" (שם כ). להיכן נעלמה ההחלטיות של אזהרת ה'?

בלעם יוצא לדרך, ואז מתחיל מקרה האתון (שם כב). בלעם מתחרט ואומר שחטא "ועתה אם רע בעיניך אשובה לי" (שם לד). תשובת המלאך מפתיעה: "לך עם האנשים ואפס את הדבר אשר אדבר אליך אותו תדבר" (שם לה). אם רצונו של ה' להפסיק את הליכת בלעם ובשביל זה נעשה הנס של פתיחת פי האתון, מדוע בלעם מקבל אישור להמשיך בדרכו? נראה שכוונת ה' בתשובה הייתה לומר לבלעם, שאף שהוא עושה כרצונו – הקב"ה שולט בעניינים – "ואפס את הדבר אשר אדבר אלך אותו תדבר".

2. ירושלמי ברכות א', ה בשם רבי יהודה בר זבוא ובדומה לכך בבלי ברכות יב ע"ב.

הפרשה מתארת כאן את עומק הבחירה שניתן לנו כבני אדם. הקב"ה מציב מול בלעם תשובה חד משמעית, אבל בלעם לא מוכן להקשיב. הוא מחפש פרצות בתשובה, ולכן הוא לא דוחה בצורה חד משמעית את הבקשה השנייה של שליחי בלק, אלא מבקש שימתינו כדי שיוכל לקבל תשובה שנייה מהקב"ה. הבחירה היא יסוד משמעותי בבריאה עד כדי כך שהקב"ה לכאורה חוזר בו, ואומר לבלעם: עשה מה שאתה רוצה, אבל דע לך שעם כל הבחירה שאני נותן בעולמי, יכולת הנבראים לשנות את המציאות על ידי הבחירה שניתנה בידם היא מוגבלת. המסר הזה הולך ומחריף ככל שבלעם דבק בעמדתו. בלעם, שרוכב על אתון שאין לה דעת ובחירה, יוצא לדרך. האתון עקשנית ונוטה מן הדרך, ובלעם מכה אותה. לכאורה זו תגובה טבעית. בלעם אינו שואל את עצמו: למה נתקעתי? מדוע יש עיכובים? שהרי בני אדם רגילים לכך שלעתים ישנם עיכובים בדרכם. האדם המאמין, לעומת זאת, מבקש לייחס לקב"ה כל מה שקורה לו, ומנסה ולהבין מה הקב"ה רוצה ממנו. דווקא בלעם, המתאר את עצמו כ"ידע דעת עליון" (שם כ"ד, טז), צריך להבין שהעיכוב אינו מקרי. בגלל רצונו לקלל את ישראל ממשיך בלעם להתקדם, והנה גם האתון פותחת את פיה. אדם נורמלי היה כבר נסוג מהעניין, ואף היה מעוניין בכך שהקב"ה יוריד אותו מהעץ, אך למרות זאת בלעם ממשיך.

הקב"ה דורש מאתנו בחירה מלאה. ההחלטה צריכה להיות של האדם בלבד. הוא שולח לנו סימנים, שאמורים לכוון את ההחלטות שלנו, אבל בדרך כלל הוא לא מתגלה אלינו באופן ישיר. כשאדם בוחר בדרך מסוימת, דבק במחשבה או בקונספציה, ברוב המקרים כמעט שום דבר לא יצליח להזיז אותו מדעתו, גם לא אתון מדברת. לאדם קשה מאוד להשתנות.

אם נשליך את התובנה הזו לחיינו המעשיים, נגלה כי גם לנו קשה מאוד להשתנות ברמת המחשבה או ההתנהגות. מעניין, שניתן לראות זאת דווקא כאחת מהתכונות שמעצימות את כוח הבחירה. אם כל אירוע היה משנה את דעתנו, כמובן שיכולת הבחירה הייתה נפגעת, שכן היינו תולים את השינוי באירוע החיצוני ולא במחשבתו של האדם. מאידך, לפעמים אותה תכונה משמשת כדרך בה הקב"ה מבטל את יכולת בחירתנו למרות שאנו משוכנעים שיש לנו בחירה.³

3. כעין מה שקרה לפרעה כשה' הכביד את לבו לאחר שזו הייתה בחירתו. עיין בפרק ח בשמונה פרקים לרמב"ם.

ייתכן שזו הנקודה שחז"ל רצו להדגיש לנו כשלימדו אותנו שפי האתון נברא בערב שבת בין השמשות. האדם הוא נזר הבריאה, היחיד שנברא בצלם א-לוהים ושניתן לו כוח בחירה. בעת השלמת בריאתו מקבל האדם מסר – דווקא ברגע זה – שכוח הבחירה שלו מוגבל. אין בכוחו לשנות את התוכנית הא-לוהית הכוללת. הוא יכול לבחור לקלל. יש לו את היכולת ללכת עם זה עד הסוף. אבל יישום הקללה, אם תתקיים או לא, אינו תלוי באדם. אם זוכה האדם, הוא לא מתנגד לרצונו של ה', אלא בוחר בחיים ובברכה, ומשלב את יכולותיו וכוחותיו להמלכת הקב"ה בעולמו.